

Kriget och grekerna

Eva Rystedt

Det ord som finns på grekiska för krig, *polemos*, har i senare europeiska språk avsatt polemik. Svenskans krig, tyskans Krieg, engelskans war, franskans guerre, italienskans guerra – inget av dessa ord stammar från *polemos*. Det är ett intressant faktum. Hur ska vi tolka det? Är det moderna europeiska kriget ett fenomen som till skillnad från så mycket annat inte går att härleda från grekerna? Och omvänt: säger vårt ord polemik något om karaktären hos det grekiska kriget?

Om vi utgår från den senare frågan, relationen mellan det som vi uppfattar ligger i begreppet polemik och krigsföring i det antika Grekland, så går det faktiskt att hävda att krig hos grekerna ligger konceptuellt närmare vårt ord polemik än vårt ord krig. Grekerna såg nämligen inte den våldsamma sammanstötningen mellan kollektiv som något historiskt distinkt och potentiellt epokskapande. *Polemos* betecknade ett konfliktfyllt och våldsfyllt tillstånd eller skeende snarare än en historisk händelse – hos åtminstone de tidiga författarna står ordet för krigande snarare än krig.

Krigandet kom och gick. Mellan de grekiska stadsstaterna var krig ett närmast naturligt fenomen, något som var tätt förbundet med inte bara livet i stadsstaten utan själva dess konstitution. Men det hände ju att kriget var trojanskt, eller persiskt. Men inte ens i dessa fall av krigande mot utländsk makt använde man i allmänhet i antiken benämningarna 'det trojanska kriget' eller 'perserkrigen' utan, i ordagrann översättning från grekiskan, 'de trojanska sakerna' (*ta troika*) och 'de mediska sakerna' (*ta medika*). Likadant med det peloponnesiska kriget. Detta krig ser vi idag självklart som ett insnitt i det historiska skeendet på 400-talet f. Kr, ja som ett av de tydligaste enskilda krigen i den grekiska antiken över huvud taget, även om det råder delade meningar om när det egentligen började. Men det verk av den grekiske historieskrivaren Thukydides (ca 460–400 f. Kr.) i vilket detta omfångsrika och skickelsediga krig mellan Sparta och dess allierade och Athen och dess allierade skildras, heter inte Det peloponnesiska kriget som man lätt kan förledas att tro av de titlar som moderna översättningar begagnar (t. ex. Sture Linnérs till svenska eller Charles Foster Smiths till engelska i Loebutgåvan). Det heter *Historie*, ordagrant Undersökningar.

Som en logisk konsekvens kan vi betrakta det förhållandet att det hos grekerna inte heller tycks ha funnits något begrepp fred vid vilket den mänskliga historien på samma sätt kunde bindas upp och definieras. I moderna analyser av kriget i det antika Grekland som även riktar blicken in i senare tid brukar

det f. ö. påpekas att krig i Europa setts som en oundviklig del av livet ända långt in i modern tid. Man brukar också säga att det inte kan spåras någon som helst uttalad pacifism i den grekiska och romerska världen, vare sig hos enskilda individer eller kollektiv, med den kyniska filosofskolan som enda möjliga undantag. Kanske är det så att detta senare är en sanning med modifiering, men man måste ändå se den grundläggande skillnaden mellan de äldre samhällena i Europa och modern tid. Det hjälper inte heller här att anföra Aristophanes och hans *Lysistrate*, och kalla *Lysistrate* för pacifist. Aristophanes (ca 446–386 f. Kr.) ställer i sina komedier världen på huvudet, den athenska världen på 400-talet f. Kr. När kvinnorna i Athen kärleksstrejkar för fred mitt under kriget mot Sparta utgör de för sin författare inte en pacifistisk rörelse utan ett uttryck för krigsutmattningens extrema följder: en kvinnlig regim bortom sans och vett. Givetvis finns det många röster i den antika grekiska litteraturen som uttrycker glädje över fredens välsignelser, men de gör det inte utifrån ett humanitärt perspektiv, således en antikrigisk attityd, utan därför att de betraktar freden som något gott för den enskilde i livet. De kan till och med se freden som något som är värt att slåss för, något som kommer som en belöning för framgångsrikt krigande.

Den grekiska världen under historisk tid bestod till största delen av en samling mindre stater – städer med kringliggande landsbygd – som var politiskt självständiga. Athen var en sådan stat, Korinth en annan, Sparta en tredje, i en lång räckta sådana samhällen i det område som motsvarar dagens Grekland inklusive dess övärld. De fanns också på många andra håll i Medelhavsvärlden, från Turkiets västkust i öster till Syditalien och Sicilien i väster. Det bodde också greker runt Svarta Havets kuster och i Nordafrika. De var ursprungligen utvandrare, kolonister, från Grekland men hade rotat sig i de nya miljöerna. Alla dessa greker måste ha varit eller åtminstone blivit tämligen olika sinsemellan. Men de hade vissa saker gemensamma, som historieskrivaren Herodotos (ca 484–425 f. Kr.) framhäver i en berömd passage: ”den grekiska nationen (*to Hellenikon*) – denna gemenskap i blod och språk, gudatempel och offer, och sedvänjor”.

Den politiska självständigheten innebar att stadsstaterna var tvungna att kunna försvara sig militärt. I själva verket ingick träning inför krig och ständig krigsberedskap i det politiska betinget, i den kollektiva organisation som var karakteristisk för stadsstaten. Det tog sig den formen att medborgarna fungerade som soldater. Inga yrkeshärar således, utan medborgartrupper. Men det fanns begränsningar: det var bara de fria manliga medborgarna som var soldater, inte ofria: således inte slavar och heller inte kvinnorna.

Här börjar det nog bli klarare varför kriget så att säga hörde till samhället eller staten, var en integrerad del av det. En del forskare har uttryckt det så att krigsföring och politik var parallella funktioner i stadsstaten. Att vara militär befälhavare, *strategos*, i stadsstaten Athen betydde att bekläda ett ämbete bland

de andra i staten, inte att fungera utifrån en specialkompetens, och de som utsågs till *stratego* – Perikles var en av dem – var inga professionella militärer. De agerade på slagfälten utifrån sin roll som politiska ledare.

Den politiska organisation som representerades av stadsstaten och som var särskilt karakteristisk för det antika Grekland var dominerande i perioden mellan 700-talet f. Kr. och 300-talet f. Kr. Det är alltså inom denna period vi har att placera systemet med medborgare som soldater. Medborgaruppbådet i sin tur var associerat med en militär taktik som också den är kulturspecifikt grekisk.

Taktiken bygger på två tätt samverkande faktorer: den övergripande härformeringen och den enskilde soldaten och hans utrustning. Den grekiska termen för härformeringen var falang, *phalanx*, för soldaten hoplit, *hoplites*, utifrån benämningen på skölden, *hoplon*. Falangen bestod av tungt beväpnade fotsoldater uppställda på ett antal långa linjer bakom varandra. Linjerna avancerade idealt på plan mark, på slättland som normalt var jordbruksområde. De avancerade mot motståndarens likadant uppställda här. Segern vanns av den sida som kunde tränga tillbaka eller bryta fiendens linjer. Om den första linjens hopliter inte kunde hålla stånd mot fienden fick linje nummer två ta stöten och sedan kanske också övriga linjer. Stöten bestod, rent konkret, i närstrid

Två hopliter i närkamp.

Attisk svartfigurig amfora, 570–565 f. Kr. Louvre, Paris. Wikimedia Commons.

man mot man när de främsta linjerna möttes. Den gängse beväpningen var två spjut och ett svärd. Kroppen skyddades, förutom av en stor sköld, av hjälm, harnesk och bensenor. En tätt sammanhållen linje som avancerade framåt i god ordning kunde ha stor slagkraft. Bröts linjen var det risk för hela härens sammanbrott.

Att vara hoplit krävde en god fysik och en god träning. Om rustningsdelarna var helt i metall, vilket kunde vara fallet i arkaisk tid (ca 700–480 f. Kr.), vägde de närmare 30 kg. Bara detta krävde sin man. Nästkampen i främsta ledet var naturligtvis också ett fysiskt kraftprov. Fysisk träning och fysiska prov förekom inom den grekiska världen också inom en annan räjong, nämligen tävlingslivet. Tävling heter på grekiska *agon*. Spelen i Olympia och alla andra mindre berömda men i antiken välbesökta och ofta omtalade festspel för en lokal eller allgrekisk deltagarkrets var *agones*, tävlingskamper, i vilka idrotten intog en central plats vid sidan av andra tävlingar. Här kämpade manliga lekman- idrottare individuellt mot varandra men de företrädde samtidigt sina respektive stater. Nyare forskning som jag själv är engagerad i har på sistone börjat kunna klarlägga att fysisk tävlan i ceremoniella former var något som ägde rum inom samhällets ram redan under 1300–1200-talen f. Kr, dvs. slutskedet av den sena bronsåldern. Spelen i Olympia pågick en bra bit in i den kristna eran innan de förbjöds av myndigheterna.

Tävlingsfenomenet tycks alltså vara riktigt åldrigt och riktigt långlivat i Grekland, bra mycket mer långlivat faktiskt än stadsstaten. Det ställer fenomenet krig i ett intressant perspektiv. Jean-Pierre Vernant, en fransk antikforskare med antropologisk inriktning, säger, liksom många med honom, att krig i det klassiska Grekland är *agon*, dvs. är liktydigt med *agon*. Här är vi tillbaka vid *polemos*, krigande snarare än krig. Om *agon*, tävlande, är ett socialt fenomen, så är krig också ett socialt fenomen. Stadsstaternas medborgarhärar möts på samma sätt som deras idrottare möts. De strider om sina territorier, framför allt sin jordbruksmark. Det är seger eller förlust som gäller. Varken i det ena eller det andra sammanhanget leder konfrontationerna till att den förlorande parten fullständigt nedkämpas eller förintas av den vinnande. Krigandet äger rum under sommarsäsongen, och det tar oftast rast under vintern. Och det kan inte pågå samtidigt med idrottsspel; alla militära operationer inställs medan de stora allgrekiska spelen pågår.

Men om det existerar ett analogt grundförhållande mellan krig och idrott i den grekiska världen, så var det fördenskull inte så att krig utkämpades så att säga frivilligt, för krigandets egen skull, mellan stadsstaterna. Begreppet militarism brukar inte figurera i moderna framställningar om grekerna, faktiskt inte ens när stadsstaten Sparta kommer på tal; snarare brukar det användas om romarna. Fallet Sparta med dess anmärkningsvärda betoning på soldatskap

och på säkerhet har sin bakgrund i en speciell situation. I Sparta var det så att de fullvärdiga medborgarna alltid var i minoritet gentemot ett underställt befolkningsskikt utan medborgarskap och inflytande som ibland försökte göra uppror och skaka av sig sina herrar. Säkerhet och ständig militär beredskap var här själva förutsättningen för den politiska överlevnaden. I krigsföring stadsstater emellan handlade det också i grunden om säkerhet. Det som måste säkras var besittningen av sådan materiell egendom som garanterade överlevnad och välstånd: åkerjord under stadsstaternas äldre tid, när egenproducerad säd var livsbasen; kontrollen av tillförseln av olika sorters förnödenheter men också lyxvaror när man kommit ner i klassisk tid (480–332 f. Kr.) och ekonomin var en mer komplex apparat, som i Athen under 400-talet när staden skaffade sig sina rikedomar via ett stort havsbaserat imperium.

Men om krig för grekerna inte handlade om militarism så handlade det desto mer om en krigspositivism, för att uttrycka saken så. Kriget och krigaren ingick nämligen som en central del i en ideologi som också den kan kallas karaktäristiskt grekisk. Grekerna utbildade ett värdeideal runt krigaren och kriget. Eftersom alla inte kunde vara soldater, speglade idealet samhällets premiering av vissa grupper av människor framför andra: fria framför ofria, medborgare framför icke-medborgare, män framför kvinnor, ytterst också greker gentemot barbarer. Ett sådant ideal svarar således mot samhällsstrukturen men är också ett instrument för att behålla strukturen. Det fick ett mycket stort genomslag hos de grekiska författarna och bildkonstnärerna. En del moderna läsare av dessa texter och betraktare av dessa bilder har lockats att tro att grekerna inte gjorde annat än var ute på slagfältet och att *polemos* var något fullständigt centralt i grekernas upplevelseverklighet. Men texter och bilder står inte i ett 1:1-förhållande till verklighetens värld utan ska mera ses som mentala konstruktioner. "Härlig är döden när modigt i främsta ledet du dignar, dignar i kamp för ditt land, dör för din stad och ditt hem": så börjar Viktor Rydbergs adaption av en dikt av den spartanske skalden Tyrtaios som levde på 600-talet f.Kr.

Denna krigarideologi har sina rötter långt bak i tiden i Grekland. Om ursprunget inte ligger i bronsåldern så ligger det åtminstone i järnåldern, i början av det första årtusendet f. Kr., i 900-talets, 800-talets och 700-talets grekiska samhälle. En jordägande aristokrati hade då ersatt kungar som de politiskt och ekonomiskt dominerande. De aristokratiska ledarnas makt i fredstid vilade på deras ledarskap i krig.

Här kommer Homeros in och 700-talets epos med sin dubbla spegel mot mytisk forntid och aktuell samtid. Iliaden brukar räknas som Europas litterära startpunkt, och i Iliaden är krig det centrala temat. Den bild av kriget som ges här blev präglade för greker i alla kommande generationer. Adelsmannen som kämpar främst i kretsen av de sina och inte tvekar att gå i döden vinner odödlig ära, *time*, *kleos*; det finns i själva verket inget annat sätt för en man att vinna

sådan ära. Hans död är den sköna döden, *thanatos kalos*. Detta var en etik som överlevde in i stadsstaternas tidevarv, dvs. som stadsstaterna anammade för sina hoplitsoldaters räkning; det var hopliterna som fått överta adelsmännen krigarroll på samma sätt som de som medborgare hade övertagit deras politiska roll.

Så som kriget skildras hos Homeros är det en starkt fysisk historia. Vi får höra om skallben som krasar när de spräcks, om blod som rinner och färgar jorden röd, om knän som tappar sin kraft. Grekerna satte alltid det kroppsliga eller kroppsligheten högt – där kan vi förresten minnas tävlingsväsendet igen! – och i den typ av militär strid som Homeros skildrar i Iliaden är det kroppar som möts eftersom ledarfigurerna strider man mot man.

Den grekiska militära taktiken genomgår förändringar. Hoplittaktiken blir inte bestående eftersom den hör till ett politiskt system som urholkas. Redan tidigt används lättbeväpnade soldater som komplettering till hopliterna. Så småningom kommer också legosoldaterna att dominera militärväsendet. Så är det under Alexander den store (356–323 f. Kr.) och hans efterföljare. När man kommit så långt ned i tiden har också den militära taktiken i stort förändrat sig så kraftigt att en grek från tidig tid förmodligen inte skulle känna igen sig. Det har utvecklats en avancerad teknik för stadsbelägringar, med bl. a. kanoner som kunde avskjuta större projektiler – stadsbelägringar intar under den sena tidens krigföring en framträdande roll, vid sidan av fältslag. Vad gäller krig till sjöss hade det funnits specialbyggda krigsfartyg sen långt tillbaka. Det är välbekant att det avgörande och i krigshistorien berömda slaget vid Salamis mellan greker (företrädesvis athenare och korinthier) och perser år 480 f. Kr. utspelade sig utifrån bägge sidors krigsfartyg. Under den hellenistiska tiden var det vanligt med sjöslag, och när romarna skapade sig en flotta vid tiden för det första puniska kriget på 200-talet f. Kr. var det som en efterföljare till de hellenistiska stormakterna.

Men tvärs igenom dessa genomgripande förändringar levde de gamla idealen om krigaren vidare. Det är, till sist, inte fel att peka på Alexander den store, han som ledde antikens åtminstone geografiskt mest omfattande krigsoperation, den som ledde grekiska och makedonska soldater ända bort till Indus. Alexanders asiatiska fälttåg kom att studeras av många sentida fältherrar, bl. a. Napoleon. Själv studerade Alexander det trojanska kriget, via Homeros' Iliad. En av de första saker han gjorde när han landat med sin här i Mindre Asien efter att ha tagit sig över Hellesponten var, enligt författaren Arrianos, att offra åt hjälten Achilles. Achilles är huvudpersonen i Iliaden: den främste krigaren bland de greker som drog ut i härnad mot Troja i Asien. Alexander ville visa på parallelliteten mellan sitt eget företag och det trojanska kriget och att han själv som krigare stod i Achilles' direkta efterföljd. I en berömd romersk golvmosaik från Pompeji avbildas Alexander när han i det avgörande momentet under ett

av fältslagen mot perserna möter den persiske kungen öga mot öga. Här kan man se den homeriska modellen levandegjord i mötet mellan de två protagonisterna. Alexander och Darius påminner om Achilles och Hektor i det trojanska kriget. Alexander har drag av gudom, med sina övermänniskligt stora ögon och sin övermänniskliga kraft. Inte heller detta är nytt. De homeriska hjältarna är inte gudar, eftersom de inte är odödliga, men de är mer än människor, i all synnerhet just när de strider, och det gäller både greker och trojaner.

Här har vi således en flerskiktad bild. Om vi söker en punkt att stanna vid som kan kallas en kvintessens av kriget i den grekiska världen och som betonar den idealiserande och heroiserande dimensionen som finns med ända sedan Homeros, så är det vid denna bild.

Alexandermosaiken.

Golvmosaik funnen i Faunens hus i Pompeji. Ca 150–100 f. Kr.
Museo Archeologico Nazionale, Neapel. Wikimedia Commons.

Eva Rystedt är professor emerita i ämnet Antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet. Hennes forskning har rört flera olika fält inom ämnet. Bild och bildfunktion i de historiska grekiska och romerska samhällena är ett forskningsintresse som under senare år blivit det dominerande.
E-post: eva.rystedt@klass.lu.se